

**ELS CATECISMES I L'ÚS DE LA LLENGUA CATALANA A
MALLORCA I MENORCA ALS SEGLES XVIII I XIX***

***THE CATECHISMS AND THE USE OF THE CATALAN
LANGUAGE IN MALLORCA AND MENORCA IN THE EIGHTEENTH
AND NINETEENTH CENTURIES***

JOSEP AMENGUAL I BATLE, M. SS. CC.
IEHM – Universitat de les Illes Balears

Recibido: 26/05/2021

Aceptado: 22/09/2021

RESUMEN

La que era una norma plausible, com la que va establir el concili de Trento (1545-1563), la de predicar i fer la catequesi del poble en la llengua vernacle, volia evitar que es fes en la llengua sàvia, el llatí, que ja el poble no l'entenia. Els sínodes diocesans mallorquins aplicaren aquella pauta, conservada en el de 1691, vigent fins al sínode de 1932. El catecisme del P. Ledesma es va publicar sempre en català, des del segle XVI al XIX, i esdevingué el llibre per aprendre a llegir i escriure. Va ser la Reial Cèdula de Carles IV (III), de 1768, que manava que s'implantàs la llengua castellana en les escoles, el que va trencar la pau en les esglésies i en les escoles, punint fins i tot els eclesiàstics que predicaven la catequesi en mallorquí. Tanmateix, l'any 1801, el bisbe Bernat Nadal va publicar el primer catecisme diocesà en català, contra el manament de l'esmentada Reial Cèdula. El seu catecisme i el del P. Ledesma, editats al llarg del segle, foren la

* Aquest treball ha estat finançat parcialment per la Comunitat Autònoma de les Illes Balears, a través de la Direcció General de Política Universitària i Recerca, amb fons de l'impost sobre estades turístiques ITS 2017-006 (PRD2018/03).

base per a l'alfabetització de la majoria dels infants.

Paraules clau / Palabras clave: Bernat Nadal, catecisme, Diego de Ledesma, Juan Díaz de la Guerra, Reial Cèdula de 1768, Trento.

ABSTRACT

What was a plausible norm, like the one established by the Council of Trent (1545-1563), that of preaching and catechizing the people in the vernacular, wanted to prevent them from being done in the wise language, Latin, which the people no longer understood him. The Majorcan diocesan synods applied that guideline, preserved in that of 1691, valid until the synod of 1932. The catechism of Father Ledesma was always published in Catalan, from the 16th to the 19th century, and became the book for learning to read and write. It was the royal edict of Charles IV (III), from 1768, which ordered that the Castilian language be implemented in schools, which broke the peace in churches and schools, punishing even the ecclesiastics who preached catechesis in Mallorcan. However, in 1801, Bishop Bernat Nadal published the first diocesan catechism in Catalan, against the commandment of the aforementioned royal decree. His catechism and that of Father Ledesma, published throughout the century, were the basis for the literacy of most children.

Keywords: Bernat Nadal, Catechism, Diego de Ledesma, Juan Díaz de la Guerra, Royal Decree of 1768, Trento.

I. INTRODUCCIÓ: EL CONCILI DE TRENTO, ENTRE L'HUMANISME I L'EVANGELITZACIÓ DELS POBLES

En la presentació d'un apropament per veure com el catecisme en català s'ha ensenyat al llarg dels segles XVIII i XIX a Mallorca, hem de posar en primer terme una referència que ajudi a justificar la nostra recerca. Aquesta referència pertany a la teologia, que nosaltres pressuposem.

Aquesta partida de la teologia té un referent històric, que és el manament del concili de Trento, de 1545-1563. Ja a la sessió V (17-6-1546), devora el *Decretum super peccato originali*, tan central a la reforma de la teologia d'aleshores, hi trobam el *Decretum secundum: super lectione et predicatione*, que diu:

Per tal que el poble fidel s'acosti a rebre els sagraments [...], el sant concili

mana a tots els bisbes que abans expliquin llur força i ús segons la capacitat de comprensió dels qui els hauran de rebre, [... i] de part dels rectors, fent-ho també en llengua vernacle, [...] atenint-se a la fórmula que prescriurà el sant concili per a la catequesi per a cada sagrament, que els bisbes procuraran que es tradueixi fidelment en llengua vulgar, i que sia exposada al poble per tots els rectors¹.

Observam que el concili va establir que la predicació i la catequesi s'havien de fer en la llengua del poble i no en llatí, que ja havia esdevingut una llengua morta, inaccessible a la població catòlica, fet que causava la ignorància dels cristians. Aleshores, el concili, en temps de l'humanisme, havia de ser coherent i havia de posar els mitjans per tal que tots els creients sabessin tot el que és necessari per a salvar-se². En aquest sentit s'havia avançat el concili de Tortosa de 1429, en el qual va participar el Vicari General de Mallorca³. El cardenal llegat, el franciscà Pere de Foix (1386-1464), va donar 20 estatuts de reforma, entre els quals el sisè, ja amb expressions que es generalitzarien amb l'humanisme, manava fer un breu compendi de la doctrina per als bisbats, destinats al poble⁴, és a dir, en llengua catalana, fet que hom ha considerat com a primera mostra en la història de la catequesi per la seva diguem-ne oficialitat⁵. Per un altre camí va anar en el concili de Trento la qüestió de la traducció de la missa i també la de la Bíblia, com ho vam apuntar, ja que era una causa antiga en la qual va entrar Martin Luther⁶. Quant a la qüestió de la llengua de la predicació, en el concili de Trento no hi entraren gaire, i menys ho han fet les històries del concili, com la de Paolo Sarpi (Venècia, 1552-1623), força crítica, la que és més apologetica de Trento, de Sforza Pallavicino (Roma, 1607-1667), o tampoc ho fa l'autor de la moderna i monumental història del concili de Trento, Hubert Jedin (Skoroszyce, 1900-Bonn,

1 *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, J. Alberigo, J. A. Dossetti, P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi i H. Jedin, (eds.) (Istituto di Scienze Religiose) (Bologna: Herder, 1973), 667-670. Traduït a J. Amengual i Batle, *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política* (Mallorca: Institut d'Estudis Baleàrics, 2002), 25-26. Per raons desconegudes, els editors van ometre molts passatges que havia corregit, millorat o afegit.

2 Vegeu H. A. P. Schmidt, *Liturgie et langue vulgaire. Le problème de la langue chez les premiers Réformateurs et au Concile de Trente* (Roma, 1950).

3 C. J. Hefele, *Conciliengeschichte. Nach den Quellen bearbeitet*, VII: *Die Reformationen und Unions-Synoden des 15. Jahrhunderts* (Freiburg im Breisgau: Herder'sche Verlagshandlung, 1874), 419.

4 Hefele, *Conciliengeschichte...*, VII, 523.

5 J. Perarnau, S. Misser, "Catecisme", *Gran Enciclopèdia Catalana*, 4 (1973), 753. Amengual i Batle, *Llengua i catecisme de Mallorca...*, 128.

6 Amengual i Batle, *Llengua i catecisme de Mallorca...*, 52

1980), composta en alemany, en set volums⁷.

En aquest sentit, tot i que el catecisme és anterior a l'humanisme, la confluència de la invenció de la impremta i de l'ideal de l'humanisme de combatre la ignorància, indigna de la persona humana, feren que aquest llibret es multiplicàs entre els catòlics i els protestants que sorgien, per tal que tothom es preparàs per accedir a la salvació.

El catecisme o la doctrina cristiana és un llibret en el qual s'han plasmat les oracions fonamentals del cristianisme, així com altres resums com els manaments, pecats i virtuts, etc., seguits d'una explicació dels ensenyaments principals del cristianisme, sovint, com en el cas de Mallorca, exposats segons les anomenades virtuts teològals, que son fe, esperança i caritat, a les quals s'hi afegeixen les bones obres, que consisteixen en l'explicació de l'ètica cristiana. En l'explicació de l'esperança, el catecisme exposa tot el que pertoca a la pregària.

Per sortir de la ignorància, cal la comunicació i la transmissió dels coneixements, vies que el concili de Trento va promoure, per la qual cosa, en temps d'un corrent cultural tan vinculat al llatí com l'humanisme, no va dubtar a optar per la llengua del poble, a l'hora de difondre el catecisme.

Ara bé, aquest concili no va contraposar una llengua oficial a una altra. Trento no va posar esca per a cap conflicte de llengües ni de pobles. L'Església mai no ha emprat, que nosaltres ho coneguem, aquest qualificatiu d'"oficial". El llatí ha estat imposat i exigit de moltes maneres, però no coneixem que hom ho hagi fet aplicant-hi aquest mot. El que va sortir de Trento va ser una pauta pastoral, no acadèmica.

El llatí no va ser arraconat de la predicació per promoure una llengua o una cultura. Totes les altres llengües, en el seu territori eren iguals, i en elles hom havia de predicar. Per això les repressions i l'arraconament de les llengües res no té a veure amb el cristianisme. El Nou Testament es va escriure en grec i es va escampar en l'Imperi Romà, que a Occident parlava en llatí, malgrat que qualche comunitat parlava en grec, com a Roma, durant segles. Per tant, els conflictes entre les llengües oficials i les dels pobles són un conflicte polític,

7 Paolo Sarpi, *Istoria del concilio tridentino*, 1 (Florència: Sansoni, 1966), 229-230, no entra en la qüestió de la llengua, com tampoc ho feu el que li feu de contrapunt, Sforza Pallavicino, *Istoria del Concilio di Trento*, que citam segons l'edició *Storia del concilio di Trento ed altri scritti*, Mario Scotti (ed.) (Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1968), 329-333. H. JEDIN, *Storia del Concilio di Trento*. II (Brescia: Morcelliana, 1962). En tot el capítol III, "Nuovi metodi dell'istruzione religiosa: studi biblici e predicazione", 119-146, per res esmenta la llengua, però fa referència a l'humanisme, 145.

contrari al cristianisme, que el Nou Testament presenta al món amb els esdeveniments metahistòrics de Pentecostes, contats com a mostra de la glossolàlia, la multiplicació de les llengües, entesa per cadascú, gràcies a la qual naixia una comunitat que esdevenia un nou poble per la comunió en la fe, com una manifestació contra la Torre de Babel, que la Bíblia presenta com una dispersió per la confusió de les llengües.

Assenyalem que, quan el concili de Trento parla de la llengua del poble, ho fa segons uns conceptes dinàmics que res no tenen a veure amb la guerra ni amb el colonialisme. És cert que aleshores ja hi havia molts pobles americans espoltrits. Però, sense entrar a fons en aquesta complexa qüestió, direm que les Lleis d'Índies, que devien conèixer certs pares conciliaris, encara que siguin colonialistes, protegeixen les persones, i aleshores no devia transcendir que els *encomenderos* abusassin del seu poder. També volem deixar clar que els missioners s'afanyaven a aprendre les llengües dels pobles. Una primera mostra la tenim en la missió lul·liana sense espasa dels mallorquins a Canàries⁸, i una segona és igualment important, la que devem al jesuïta porrerenc i gran coneixedor del poble guaraní Bartomeu Melià, el qual va escriure:

Per al missioner, la gramàtica es converteix en una ciència sagrada; no hi ha evangelització sense traducció. Fer catecisme i fer una gramàtica no són més que aspectes d'un únic i idèntic impuls missioner⁹.

El cristianisme es fonamenta en la paraula original. I la paraula és un fet social que crea una comunitat de gent, que és un poble, que establiment demana un territori. Aquest dinamisme de la concepció tridentina es manifesta quan un territori que rep molts immigrants amb el temps arriba a una interrelació condreta, a partir de la llengua que és pròpia d'aquell territori, no a partir d'una altra llengua importada, imposada per l'Estat, pel poder polític.

El nostre treball consistirà a conèixer les línies que va seguir l'Església a Mallorca per aplicar la norma del concili de Trento al llarg dels segles XVIII i XIX, en l'edició i ensenyament del catecisme en català. Són dos aspectes d'una mateixa tasca, els actors de la qual intentarem conèixer.

8 G. Ensenyat i Pujol, "Lul·lisme i pràctica missionera mallorquina a les Canàries", a G. Ensenyat i Pujol, *Treballs sobre Ramon Llull* (Palma: Institut d'Estudis Balearics, 2007), 121-152. J. Amengual i Batle, "L'herència lul·liana i la missió mallorquina a Canàries: la missió sense espasa" (Miscel·lània Gabriel Llompart/1), *Randa* 61 (2008): 73-91.

9 B. Melià, *La création d'un langage chrétien dans les réductions des Guarani au Paraguay*, Tesi Fac. Teol. d'Estrasburg, 1969, 93, citat per B. Plongeron, "La historia de la Iglesia en la encrucijada de las ciencias religiosas", *Concilium* 57 (1970): 59.

Atès que aquesta feina la feim a Mallorca, mentre seria inútil plantejar-la a Amèrica o en els països de la Península Ibèrica que parlen castellà, perioditzarem aquests dos segles d'aquesta manera:

La primera època durarà des de l'arribada de la dinastia dels Borbó, l'any 1700, fins a la Reial Cèdula de 1768.

La segona, des d'aquesta Reial Cèdula de 1768 fins a la introducció de l'època liberal, a l'any 1808.

Mentre que la tercera començarà en 1808, per a tancar-la amb la restauració borbònica de 1875.

II. DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ (1700-1716) A LA REIAL CÈDULA DE 1768

1. L'ESGLÉSIA DIRIGEIX L'ESCOLA ELEMENTAL DELS POBLES I VILES

Atès que no som especialista en història de l'educació, gosaré fer una incursió de suplència, quant a precisar qui regulava l'escola primària i els continguts de les matèries que s'ensenyaven en els segles XVII i XVIII. Direm que fins a la posta del segle XVII a Mallorca no hi trobam discussions que llevin al bisbe el seu dret i la seva obligació de regular l'existència de l'escola, que anomenarem primària, i la d'establir-ne els continguts, que eren força reduïts.

Entram en la nostra qüestió tot observant com el bisbe Pere d'Alagó l'any 1691 va repetir quasi literalment una constitució sinodal que havia produït el sínode del bisbe Diego Escolano de l'any 1659, segons la qual havien de tenir mestre a sou els pobles de més de 300 veïns, és a dir, de més de 1.200 habitants, si establim la proporció de 4 persones per fogar. La donam traduïda, segons el text de 1659, ja que podem dir que és la síntesi de la normativa escolar d'aquells temps:

I^a. Part, Títol I., Constitució V.: Els jurats tinguin a sou un mestre en bé del poble.

Com que és sabut que l'educació de la joventut i l'ensenyament de les primeres lletres no correspon solament als pares espirituals, sinó que és propi de la governació dels pobles; [...] manam als Jurats de les ciutats, viles i pobles de tot el Regne que passen dels 300 veïns que, transcorreguts dos mesos des de la publicació d'aquest decret, sota pena d'excomunió, tinguin mestres a sou, perquè ensenyin públicament a llegir i escriure, i la doctrina cristiana als infants [...] I exhortam que, en els llocs on els mitjans no són suficients per a contractar un mestre, curin que algun sacerdot o eclesiàstic, secular o regular, de bona

anomenada i fama, exerceixi aquesta tasca per amor de Déu i el profit de la comunitat civil, comptant amb alguna gratificació o ajuda¹⁰.

Aquesta ordenació es renovà quasi literalment en el sínode de 1691¹¹, que vigí fins que fou substituïda per les normes del sínode de l'any 1932. És cert que les pautes de Roma i, especialment, la promulgació del Codi de Dret Canònic de 1917 li havien restat molta força. El programa per a les mestres de les nines, les *magistras puellarum*, tenia el mateix contingut¹².

Quan l'any 1691 el bisbe Pere d'Alagó va reiterar aquesta norma sinodal, va alarmar la Ciutat i els jurats dels pobles, els quals enviaren ambaixades a la cort i van aconseguir que el rei Carles II consideràs que el bisbe havia envaït l'espai del poder civil, i anul·làs la constitució sinodal, i, a més, urgís que el bisbe, segons ho havia establert el concili de Trento, havia de crear el Seminari de Sant Pere, com ho hagué de fer l'any 1700¹³. Els motius de l'oposició dels jurats ens mostren com era l'estatut escolar a finals del segle XVII i com va entrar el segle XVIII. Atenem al contingut de la segona prescripció sinodal:

La 2ª que quedava mandado a los Jurados de las Villas forenses, que excedieren a 300 vecinos que tubiesen Maestros asalariados para enseñar de leer, y escribir, y la Doctrina Christiana, otros puntos para todos los quales recurrió la Ciudad a la Corte¹⁴.

L'escola elemental ensenyava a llegir i a escriure, i la Doctrina cristiana, que esdevenia el text per aprendre a llegir i també a escriure. No hi havia altres recursos.

Malgrat la resistència passiva de molts jurats, i després dels regidors dels ajuntaments, va entrar en el segle XVIII i s'hi va mantenir decennis sencers en temps dels Borbons¹⁵. Encara avançat el regnat de Carles IV (III), cap al 1786

10 D. Escolano, *Synodaliū Constitutionū Episcopatus, sive Dioecesis Maioricensis. Per Illustrissimū. et Reūmū. Dnum. D. Didacū Escolano [...] eiusdem Dioecesis Episcopū [...] Anno 1659, Matriti, ex Typ. Dominici Garcia Morras. Anno 1660, 24-25. Amengual i Batle, Llengua i catecisme de Mallorca...*, 80.

11 P. d'Alagó, *Leges Synodales Maioricensis Episcopatus statuta, et promulgatae in Synodo, Dioecesana, Maioricae, 1692, Lib. I, Tit. XX: De magistris Scholae, Cap. II: Iurati curent habere scholae magistrum*, 204-205.

12 *Leges 1691, Lib. I, Tit. XX: De magistris Scholae, Cap. III: Magistri suos discipulos non solum litteras, sed bonos mores edoceant*, 205.

13 G. Terrassa, *Anales del Reyno de Mallorca. Desde 1659 a 1699. Siglo X[V]II*. Dins *Anales de Mallorca*, BB, Ms. II-106 [tercer plec], 179.

14 Terrassa, *Anales del Reyno de Mallorca...* [tercer plec], 178.

15 C. Martínez i Taberner, *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX* (Biblioteca Miquel dels Sants Oliver, 13), Publicacions de l'Abadia de Montserrat: 2000, 39-39.

el prior dels mínims de Sineu manifestava a l'Ajuntament que un frare fos pagat per ensenyar els nins d'aquesta vila tan emblemàtica¹⁶. L'estadística de 1800, segons Catalina Martínez, mostra ben pocs canvis en la situació escolar, tant pel que fa al nombre de pobles que paguen els mestres, molts d'ells religiosos o preveres, com al programa de l'ensenyament primari, que no havia variat del que hem mostrat abans¹⁷.

Tenim més informació que abans sobre l'ensenyament de les nines. De 24 pobles que van contestar l'enquesta susdita, 14 tenen mestra de minyones pagada, tot i que ja era ben arrelada la discriminació salarial, que per a les dones baixa fins la meitat del que percebien els barons. També segueix essent l'Església que en la pràctica garanteix aquesta escola femenina, encomanada a les beates¹⁸. Voldríem precisar que aquest mot, escampat per una historiografia masculista, ha pres un sentit despectiu. Nosaltres volem dir que en segles els reis, governadors, batles i regidors no han estat capaços de fer uns pressuposts civilitzats per a l'escola espanyola, però han estat precisament les beates i les que han seguit el seu estil i que, en el segle XIX i fins a la darrerria del segle XX, s'han transformat en religioses, les que han il·lustrat amb la qualitat possible una gran part de les minyones i minyons de Mallorca.

2. CONTINGUTS DE L'ENSENYAMENT ESCOLAR EN ELS SEGLES XVII-XVIII

Mostrar de llegir i ensenyar la doctrina cristiana eren dos fets concomitants que ens apunten què era allò que mostraven els mestres i les mestres. Bé ho sabien els batles i regidors dels ajuntaments de mitjan segle XVII¹⁹, els quals a Petra, a Sineu, etc., demanaven que els frares que hi havien de fundar es comprometessin a ensenyar la doctrina cristiana, que era el mateix compromís que contreien els senyors per a poder tenir capellà que celebràs en els oratoris de les seves possessions. Per la seva banda, el bisbe Bernat Lluís Cotoner demanava, a més, que els mínims a Santa Maria del Camí també mostrassin "los rudiments de Gramàtica"²⁰, és a dir, que fessin una introducció a l'aprenentatge del llatí.

16 Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 39: Ajuntament de Sineu. Correspondència 1698-1799.

17 Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 40-41.

18 Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 42, 47.

19 R. Rosselló i Vaquer, i A. Gili i Ferrer, *Notes per a la història d'Ariany* (Palma: Miquel Font, 1994), 33. Els framenors de Petra havien de construir una aula per a ensenyar de lletra els minyons (Arxiu Municipal de Petra, Actes, 1631-1663, s. f.).

20 J. Rullan, *Notícies para servir a la historia eclesiàstica de Mallorca*, a *BSAL* 21 (1926-1927): 331-333, 344-347. Text a p. 332 i el decret de Cotoner, p. 346.

En definitiva, l'escolarització primària dels temps de l'Antic Règim no havia aprofitat els grans descobriments ni dels viatgers, ni de l'astronomia, ni de les matemàtiques, com tampoc els de la medicina. No deim res de la història. Quant a la llengua, el català havia perdut la cort reial, i no va evolucionar el seu coneixement ni per relació al llatí, grec i àrab, con tampoc s'enriquí amb les noves paraules provinents dels descobriments científics.

Com ja vam mostrar-ho fa anys, per a l'alfabetització dels infants hi hagué impremtes que editaven les cartes, dites també cartilles, amb els textos de les oracions i de la doctrina adequadament espaiats en síl·labes²¹. També s'empraven els coneguts Framselms, o recull de frases de fra Anselm Turmeda, passat a l'islam, vora oracions diverses. Observem que l'impressor vingut a Mallorca Hernando/Ferrando de Cansoles, l'any 1541, va obtenir el privilegi d'editar els Framselms, com a Madrid l'atorgava el Consell Reial, l'any 1721²², però Joaquim M^a. Bover, si no ens hem errat, no en registra una sola edició feta a Mallorca²³. Tal vegada aquesta manca expliqui l'abundosa importació d'edicions catalanes, en català, en temps difícils.

L'enginyer anglès John Armstrong, en la seva història de Menorca, cap al 1750, va emetre una valoració sobre les escoles primàries, que ell qualifica de conventuals, apreciació semblant a la que nosaltres anam configurant. En aquest cas ni tan sols recorda els municipis, que des de feia més de 30 anys ja eren sota dominació anglesa. Vora aquest punt de vista afegeix:

Puede en verdad decirse que la instrucción que se da en los seminarios consiste en poco más que aprender de memoria la lengua latina, sin ninguna iniciación en los rudimentos de la ciencia, que es aquí desconocida²⁴.

21 Amengual i Batle, *Llengua i catecisme a Mallorca...*, 136. Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 54.

22 P. A. Sancho, "Imprentas de Mallorca. La de Cansoles (Siglo XVI)", a *BSAL* 6 (1895-1896): 141. Reial Consell de Madrid, 21 de febrer de 1721, que permetia a la Universitat de Cervera reimprimir "Cartillas y Bacerolas, Doctrina de Ledesma y Orriols, Salmos Penitenciales, Fray Anselmo de Turmeda, Milagros de la Virgen del Rosario, Nebrija, Suma de los tiempos, Torrella..." cf. Joan Bonet i Baltà, *L'Església catalana, de la Il·lustració a la renaixença* (Abadia de Montserrat, 1984), 60.

23 A les biblioteques de Mallorca n'hi ha molts exemplars. Vegeu Biblioteca Balear del Monestir de La Real (d'ara endavant BB): *Llibre compost per fra Anselm Turmeda: ab la oració de S. Miquel, lo jorn del judici y la oració de S. Roch y de S. Sebastiá*, Cervera: en la Estampa de la Universitat, [s.a.], 32 p. : il. ; 8° (16 cm.); BB. FA 114. *Llibre compost per Fra Anselm Turmeda ab la oració de San Miquel, lo Jorn del Judici, y la oració de Sant Roch y de Sant Sebastiá*, Gerona: [s.n., s.a.] (en la impremta de Fermi Nicolau) [24] p.; 14 cm. BB. FA 104. Vegeu Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 54.

24 J. Armstrong, *Historia de la Isla de Menorca* (Menorca: Nura, 1978), 192. J. Armstrong, *La*

Precisaríem que a Menorca no hi havia seminari, ja que pertanyia al bisbat de Mallorca, i a Mallorca els seminaristes cursaven a la Universitat Literària. Direm que ignoram com es va informar l'autor, que es pronuncia amb molta amplitud i amb apreciacions que devien correspondre a la migradesa científica dels programes dels seminaris, per més que sorgiren preveres amb bastanta cultura, com ho va ser el menorquí Antoni Roig i Rexart, que en diversos punts va matisar Armstrong. Com també cal no negligir l'escola de ciències dels caputxins de Mallorca i els clergues que van pertànyer a la Societat Econòmica Mallorquina d'Amics del País, els quals havien estat formats a Mallorca²⁵. A vegades som davant situacions paradoxals.

Probablement els bisbes aprofitaren la progressiva alfabetització de la gent, i de qualque forma renovaven les prescripcions principals, que afectaven el poble, o, diguem-ne, la pastoral. Més que altra cosa, es tractava de normes que recollien en l'Edicte General, que publicaven cada any al començament de la Quaresma. Un dels punts que no hi solien faltar era el que se referia a la necessitat d'explicar la doctrina cristiana al poble, que, segons els sínodes, era ben clar que sempre els rectors l'havien d'exposar en català. Aquesta modalitat lingüística no contenia cap tipus de tensió ni conflicte, car, com ja ho hem dit, la norma pretenia evitar que hom predicàs en llatí.

Amb la supressió de la Companyia de Jesús, com ho mostràrem, hi hagué un trencament en l'edició de la Doctrina del P. Ledesma, que era la principal, fins que ja en el segle XIX hom tornà a editar-la l'any 1800²⁶. Per altra banda, apareixen les edicions dels catecismes en castellà.

Historia de la Isla de Menorca (Maó: [S.n.] Impr. de Manuel Sintet Rotger, 1930). BB 2254. J. Armstrong, *Historia civil, y natural de la isla de Menorca: descripción topográfica de la ciudad de Mahón y demás poblaciones de ella: número de sus habitantes, y ganados de todas especies: estado de su comercio activo y pasivo y cantidad de los frutos que produce / Escrita en inglés por el señor Jorge (sic) Armstrong, traducida al castellano por Josef Antonio Lasierra y Navarro*. Ed. facsím. de l'ed. de Madrid: Imp. de Pedro Marin, 1781 (València: Servicio de reproducción de libros Librerías París-Valencia, 1996). Martínez i Taberner, *La llengua catalana a Mallorca...*, 45.

25 J. Amengual i Batle, "La preilustración en los medios eclesiásticos de Mallorca (ss. XVII-XVIII)", *Hispania. Revista española de historia* 62 (2002): 941.

26 Amengual i Batle, *Llengua i catecisme a Mallorca*, 147-149, 218. J. Amengual i Batle, "Els Catecismes dels Jesuïtes a Mallorca. (Inicis de la Impremta Guasp, 5 març 1576)", *Homenatge al Pare Miquel Batllori, S. J.*, coord. per J. García Marín, *Estudis Baleàrics* 29-30 (1988): 73-76.

III. DES DE LA REIAL CÈDULA DE 1768 A 1808

El Decret de Nova Planta no esmenta expressament la llengua, sinó que fa uns plantejaments molt més amplis que afecten la remodelació social, cultural, política i econòmica del Regne, i fins i tot s'hi colga una doctrina regalista, que afectarà la manera en què els reis Borbons tractaran l'Església. No sabríem dir que fossin menys devots que els de la dinastia anterior, però en el tracte de les qüestions que no afectaven la Trinitat, Crist, els sagraments; i afecten més l'Església, la llengua del poble, les devocions, com el cas de Ramon Llull; o els efectes civils dels actes religiosos, com el matrimoni, els reis de nissaga francesa importaren el gal·licanisme, és a dir, la invasió de l'espai eclesial de part del monarca i els seus ministres, tendència que s'enrobustirà amb la necessària secularització de la societat, que farà que es vagin destriant els àmbits de competència de la societat civil i de l'Església. L'execució d'aquesta distinció no és exempta de fregades. Per exemple, l'escola és un bé públic i l'Estat aplica una fiscalitat; però l'escola forma religiosament, moralment, els infants i joves, que no són de les autoritats, sinó dels pares. Els hospitals també ho són, però també la malaltia i la vellesa tenen aspectes espirituals, i els bisbes del segle XIX es veien molt afectats perquè el règim liberal es va apropiat dels hospitals, que, almenys en part, eren de l'Església. D'aquí que calgui elaborar una historiografia que s'alliberi de les qualificacions morals, que distingeix entre bons i dolents, entre catòlics i anticatòlics, i que ajudi a clarificar com i per què es produïen les realitzacions; en el nostre cas, aquelles que afectaven la llengua.

El Decret de Nova Planta és la font de totes les discriminacions polítiques, socials, econòmiques i lingüístiques, i, en el fons, també prepara la política més cesaropapista dels monarques del segle XVIII i XIX. Rosa Calafat va incloure en el títol de la seva tesi a la Universitat de les Illes Balears l'expressió: "1715-1808: el projecte glotofàgic borbònic"²⁷. Quant a la llengua, el dret, diguem-ne constitucional, era perseguidor, per més que les mesures expressives contràries no afectaren tots els ajuntaments, notaris, etc., i pel que fa a la catequesi i la predicació no hi hagué particular modificació, fins que tot canvià amb la confluència de dos fets, que foren primerament la promulgació de la reial cèdula de Carles IV (III) de 1768²⁸ i el nomenament d'un bisbe cesaropapista, que va

27 R. M. Calafat i Vila, *Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII: 1715-1808: el projecte glotofàgic borbònic: estudi històrico-sociolingüístic*, Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General, 1993. Lamentam no haver llegit aquesta obra.

28 G. Llompart, "Una puntualización acerca de la enseñanza del castellano en Mallorca", *BSAL*

ser Juan Díaz de la Guerra (1772-1777)²⁹.

Nosaltres diríem que la sola reial cèdula, en una monarquia en la qual la legislació sovint queda temperada pel seu incompliment, sense Díaz de la Guerra, que la va urgir amb l'aplicació de penes, les conseqüències no haurien cridat gaire l'atenció. En efecte, el bisbe Josep Climent i Avinent, l'any 1770, es justificava escrivint que en quasi totes les esglésies del bisbat es predicava en català i que els bisbes, que no eren catalans en els altres bisbats del principat, consentien que es predicàs i que s'ensenyàs en aquesta llengua el catecisme, i així ho manaven en les visites pastorals³⁰.

Els canonges cediren i es començaren a fer les doctrines en castellà. No consta quants infants les entengueren. Què en dirien i com els beneficiats de la Seu del segle XVIII, d'aquelles doctrines? La Congregació de Rectors va escriure:

Quatro años há que la Pobre Juventud Mallorquina se halla sin la instrucción necesaria en la Christiana Doctrina, y la maior parte de los vesinos de ambos sexos privados del consuelo de oír la palabra de Dios y la explicación de sus preceptos, causando este estrago el tenaz empeño del Illmo. Obispo, en no permitir se haga la enseñanza del Catecismo aun entre los más Idiotas en otra lengua que la Castellana, innorada enteramente de estos, quanto mas de los Párrocos [...] ³¹.

No podríem dir si coneixia el *Catecismo histórico* de Claude Fleury, que fou imprès a Mallorca per Salvador Savall des de 1777. Tampoc no podríem assegurar que el bisbe no fos un promotor d'aquestes edicions, que, fortament resumides, foren molt difoses en el bisbat, sempre en castellà. El devien usar a les escoles més selectes. En qualsevol cas, tant el tarannà del bisbe com aquestes edicions significaven una profunda modernització dels continguts de la catequesi.

34 (1974): 404-406. Josep Amengual i Batle, "Nova documentació sobre la imposició del castellà a l'ensenyament del catecisme a la Seu de Mallorca, maig 1773 - gener 1779", *Fontes Rerum Balearium* (Nova etapa) 1 (1990): 177-211. Amengual i Batle, *Llengua i catecisme a Mallorca...*, 141-147. Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 57.

29 P. Fullana Puigserver a J. Amengual i Batle, J. (coord.), *Historia de las diócesis españolas. 16. Iglesias de Mallorca, Menorca, Ibiza*. J. Amengual i Batle, P. Fullana Puigserver, J. Piña Torres, i G. Pons Pons (Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2020), 687-688.

30 F. Tort Mitjans, *El obispo de Barcelona, Josep Climent i Avinent, 1706-1781. Contribución a la historia de la teología pastoral tarraconense en el siglo XVIII* (Barcelona: Balmes, 1978), 198. Vegeu M. A. Adell, i V. Estreder, "El bisbe Climent i el compromís per la nostra llengua", *Llengua nacional* 60 (2007): 34-36, aquí 34. Podeu consultar, també, J. M. Martí Bonet, *Historia de las diócesis españolas, 2: Barcelona, Terrasa, sant Feliu de Llobregat, Gerona* (Madrid: BAC, 2006), 250-251.

31 Memorial al rei de la Congregació de Rectors de Mallorca, 16 de febrer, 1777, BB-BLR, Ms. I 133, f. 99r.

Allò que va fer el bisbe ho va prescriure amb menys complexitat, per als rectors, en l'edict de Quaresma de 1775, quan ordenava que, després d'haver llegit, en llatí, l'Evangeli, el rector havia d'explicar un punt de catecisme³². Ho havia de fer assegut a la banda de l'epístola, amb la casulla llevada. Aquesta manera de vestir se va practicar fins avançat el segle XX.

Per la seva banda, la Reial Audiència va seguir l'aplicació de la Reial Cèdula amb un Reial Acord de dia 20 de març de 1778, adreçat als batles, en el qual es lamentava que allò que amb eclesiàstics i laics s'havia aconseguit, anys a anys es perdia, per la qual cosa havien d'urgir els mestres de gramàtica i retòrica que donassin acompliment a la Reial Cèdula i que els amenaçassin de privar-los del seu ofici³³. L'any anterior l'intendent informava sobre la necessitat d'importar mestres castellans, atès que els mallorquins, com els capellans i religiosos, quan parlaven o predicaven s'embullaven amb les llengües, i ho feien més llastimosament en els pobles³⁴. Tanmateix, la hisenda reial no podia pagar aquest trasllat de docents i, a més, com reconeixia el fiscal de l'Audiència, dia 22 de febrer de 1778,

Es imposible arrancar de un País la lengua matriz que ha usado desde el principio de su constitución, ni al Rey tampoco le interesa privar a unos vasallos tan fieles de la lengua que hablaron sus Abuelos con tal que conozcan y entiendan la del todo de la Nación y sus Leyes³⁵.

Tot just aquest informe coincideix amb l'episcopat del que era rector a Madrid, Pedro Rubio-Benedicto y Herrero (1778-1794), el qual es tornava a sumar als regalistes, probablement sense ser-ne conscient, quan l'any 1778 confirmava mesures ja preses pel seu antecessor.

Por las presentes mandamos que todos los Sermones y Doctrinas que en adelante se prediquen en N[uestra] S[anta] Ygl[esia] Cath[edra]l y los Panegíricos en todas las demás Yg[lesias] de esta Ciu[dad] sean y se prediquen en lengua Castellana, exceptuando las del Hospital Gen[era]l Sn. Magín, y Casa de Misericordia en las q[u]e sin exclusión

32 G. Terrassa, *Anales del Reino Mallorca*, [VIII],]. *Siglo XVIII*, "Desde 1770 á Agosto de 1777". BLR, Ms, BB-II-106-IV, p. 102r.

33 ARM, Reial Acord, nº. 45. Llopart, "Una puntualización acerca de la enseñanza del castellano...", 405-406. Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 57-58.

34 B. Sureda, *Els il·lustrats mallorquins i els seus projectes educatius* (Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1989), 88-90, Doc. 10, 09-05-1777, Informe de l'Intendent sobre la necessitat de mestres castellans. ARM, Reial Acord 1777, nº. 30. Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 57-59.

35 Sureda, *Els il·lustrats mallorquins...*, 100-104, nº. 16, 22-02-1778, Informe del fiscal de l'Audiència en relació a la necessitat de mestres castellans, ARM, Reial Acord, 1777, 30.

de Panegíricos y Doctrinales se habrán de predicar en el Ydioma natural del País, paraque de este modo disfruten los que ignoren el Castellano el exemplo y q[u]e de aquellos resulte y a instrucción competente de los Dogmas y preceptos de Ntra. Religión q[u]e los doctrinales pueden aprender y paraq[u]e ninguno pueda alegar innorancia³⁶.

Rubio mostrà una postura que el decantava cap als temps del bisbe Díaz de la Guerra, la qual cosa l'obligà a revisar decisions del Vicari General, Jaume Oliver, en seu vacant, com ho mostra el retorn a la seva vicaria de Deià, de l'antilu·lista Rafel Rosselló, la readmissió de dos seminaristes, etc.³⁷.

Fa anys ja vam recollir l'informe del Personer de l'Ajuntament de Palma, en el qual, l'any 1789, exposava que l'ensenyament primari era pèssim³⁸. Ara, també notàvem que el remei que proposava consistia en el fet que es fes en castellà. És una argumentació mancada de lògica. El problema no era la llengua sinó el mètode, i, afegim-ho, ho era la inversió raquítica en els sous dels mestres. Si el problema fos la llengua, els remeis eren senzills: escolaritzar més i millor.

1. LA CATEQUESI: NOUS INSTITUTS EN EL TRÀNSIT DEL SEGLES XVIII AL XIX

Si en els segles XVII i XVIII veiérem que els jurats dels pobles grans propiciaren la fundació de convents, establint com a condició que ensenyassin de lletra i la doctrina cristiana, a finals del segle XVIII i al llarg del XIX les dones, antigament beguines o beates, canviaren la realitat de l'església mallorquina, i esdevingueren les catequistes i les alfabetitzadores dels infants. De l'ús que es va fer del catecisme elles foren les principals responsables, tot i que no en podem parlar aquí.

36 D. Pedro Rubio Benedicto y Herrero, carta, 26-12-1778, Biblioteca de La Real, *Miscelànea Mallorquina*, IV, BB-I-162, f. 218bis.

37 T. Amorós i Cerdà, *Relació de algunas curiositats escrites, comensant lo any 1740*, 83.

38 Sureda, *Els il·lustrats mallorquins*, 42-48, n.º. 1, 30-11-1789, Informe del síndic personer de l'Ajuntament de Palma en relació a la situació de l'ensenyament primari. ARM, Audiència. Llegall XX. J. Oliver Jaume, "Informe sobre la situació escolar a Mallorca l'any 1789", *Fontes Rerum Balearium I* (1977): 333-337. Amengual i Batle, *Llengua i catecisme a Mallorca...*, 177, nota 105. Martínez i Taberner, *La llengua catalana...*, 61.

2. LA DESOBEDIÈNCIA DEL BISBE BERNAT NADAL A LA REIAL CÈDULA DE 1768: EL CATECISME DIOCESÀ DE MALLORCA EN CATALÀ (1801)

L'estat de deixadesa de l'escolarització primària que hem trobat al tombant del segle XVIII s'havia agreujat amb l'expulsió dels editors del catecisme, llibre de text general, que eren els jesuïtes, executada l'any 1767, seguida de la Reial Cèdula de 1768. Als quatre anys esdevingué el que mai havia succeït a Mallorca, que va ser que el bisbe Juan Díaz de la Guerra per primer cop va arraconar la norma del concili de Trento i les aplicacions que n'havien fet els sínodes mallorquins, i entaulà una persecució mai no vista contra la llengua i contra el Beat Ramon Llull³⁹. Els criteris teològics no podien ser més potejats, ja que un concili és la instància eclesial de més alta jerarquia, com en una diòcesi ho és un sínode. Díaz de la Guerra va posar en primer lloc el rei, que no té cap tipus d'autoritat teològica. Aquest desveri fou possible a causa del cesaropapisme que amb Carles IV (III) va culminar en la monarquia espanyola, i el bisbe Bernat Nadal degué ser el bisbe més cesaropapista en teologia que ha tingut Mallorca⁴⁰.

Sense que sapiguem explicar els fets, hem de comprovar que, en temps de Carles V (IV) (1788-1808), en l'edicte general abans de la Quaresma de cada any insistia en l'escolarització i en l'ensenyament de la doctrina cristiana, com era usual⁴¹. I, anys abans de la revolució, és a dir, l'any 1801, el bisbe Bernat Nadal Crespi (1794 i 1818) havia pres la iniciativa de compondre i editar un catecisme diocesà. Fins a aquest moment aquesta tasca l'havien realitzat de manera quasi exclusiva els membres de la Companyia de Jesús. Va encomanar la tasca als preveres Antoni Roig Rexart i Antoni Evinent, els quals aprofitaren la doctrina del P. Ledesma i altres. D'aquesta manera, el sistema escolar, especialment per a l'etapa primària, disposava d'una nova eina. Es tracta del *Catecisme de la Doctrina Cristiana que per us de la sehua Diócesis maná publicar el Illm. Sr. D. Bernat Nadal, Bisbe de Mallorca*, Th. Amorós, 1801, 134 pp. 8^o⁴². Del *Catecisme*, n'hem registrat 18 edicions en català tot sol, que cobreixen l'espai de 1801 fins a la darrera de 1937, feta per manament del bisbe Josep Miralles.

Si a Trento una raó pastoral havia romput el conservadorisme que afavoria

39 J. Amengual i Batle, *Ramon Llull, Sanctus Martyr mallorquí. La reivindicació de Benet XIV* (Palma: Llibres Ramon Llull, 2014).

40 J. Amengual i Batle, "La preilustración en los medios eclesiásticos de Mallorca (s. XVII-XVIII)", *Hispania. Revista española de historia* 62/3 212 (2002): 925-926.

41 P. Fullana Puigserver, i V. Valenciano i López, *Bernat Nadal i Crespi. Un bisbe d'inspiració lul·liana* (Illa, 2020), 91-92.

42 J. Amengual i Batle, *Llengua i catecisme a Mallorca...*, 222.

el llatí en detriment de l'ús de la llengua del poble, la mateixa raó, mantinguda a darreries del segle XVIII pels elements autòctons de l'església de Mallorca, s'esgrimeix contra la política castellanitzadora del rei i del qui, en contradicció amb el seu ministeri, aquí la representava, que era un bisbe foraster amb el suport dels sectors dominants de l'aristocràcia, militars i funcionaris. L'èxit d'aquesta lluita i resistència de la gran massa del poble de Mallorca es manifestà al començament del segle XIX. Aquell catecisme rebé el nom popular de la "Doctrina grossa" per diferenciar-lo del seu compendi, o "Doctrina petita".

IV. DES DE LA INTRODUCCIÓ DEL RÈGIM LIBERAL (1808) A LA RESTAURACIÓ DE 1875

La invasió de la Península va accelerar la implantació de les idees que va escampar violentament la Revolució Francesa, les quals per una part dels intel·lectuals catòlics, i sobretot per part de la Santa Seu, eren mal vistes. Nosaltres vam recordar que el lema *Sapere aude* de la Il·lustració fou escrit per Horaci i citat, almenys dues vegades, per Sant Agustí⁴³. No és un referent del segle XVIII. D'aquí que ja en temps de l'Antic Règim hi trobem preil·lustrats, tant entre el laïcat com entre els preveres, com ho hem indicat en referir-nos a Mn. Antoni Roig i com ho podem percebre en el bisbe Bernat Nadal i Crespi.

Tant és així que el bisbe Bernat Nadal va ser molt actiu en les Corts Constituents de Cadis, fins a ser-ne president en qualque sessió. La Constitució de 1812 no esmenta cap llengua com a pròpia de la nació, per la qual cosa hom interpreta que se va imposar la concepció unitària de la llengua de la monarquia, com ja ho coneixem⁴⁴. En el títol novè, capítol únic, article 366, manava que en tots els pobles hi fossin establertes escoles, en les quals s'hi ensenyàs a llegir i escriure, *y el catecismo de la Religión católica*. Entenem que l'ensenyament havia de ser en castellà.

Entram en l'època del liberalisme, en la qual l'individu és central; però amb greus limitacions, com és la que acabam de reconèixer. El referent que s'imposa és l'individu que pertany a la majoria que ostenta el poder. I així esdevé encara en el segle XXI. El liberalisme va incitar revolucions de col·lectius que han creat nacions, però els pobles o nacions que han romàs inclosos en aquestes noves

43 J. Amengual i Batle, "*Intellectum ualde ama*. 'estima intensament la intel·ligència'. Sant Agustí, *Ep.* 120, III,13,4", *A la recerca del sentit de la Paraula. Miscel·lània d'Homenatge al Prof. Dr. Josep Rius-Camps, Revista Catalana de Teologia* 35/2 (2010): 581-617 (311-347).

44 F. Ferrer i Gironès, *La persecució política de la llengua catalana. Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui* (Barcelona: Edicions 62, 1985), 61-62.

nacions sovint són privats de les terres i de les seves llengües.

Així, en la monarquia espanyola ja liberal, mesos abans de la proclamació de la Constitució de 1837, el Governador Superior Polític de les Balears va recobrar l'aplicació d'unes mesures punitives per als infants que, en l'escola⁴⁵, diguessin una paraula en català, promulgades l'any 1789, quan esclatava la Revolució Francesa, com ho hem vist⁴⁶. En el segle XIX el governador a Mallorca tenia ben presents els catecismes⁴⁷ perquè s'havia congriat el nacionalisme de l'Estat, racional, unitari, eficaç, i amb poder organitzat i militaritzat, contra el de les nacions naturals, que compten amb els pobles i amb mitjans tradicionals com els que ofereix la religió, la convivència diària, la festa, però que, quan les reprimeix l'Estat amb els mitjans coercitius, sempre van perdent.

Encara era el ministeri de Gràcia i Justícia que dia 16 de febrer de 1825 regulava el *Plan y Reglamento de Escuelas de primeras letras*. Eren els deu anys d'absolutisme de Ferran VII. El decret reconeix la importància de la doctrina cristiana i proclamava que *días hubo en que la Nación española pudo gloriarse de que casi ninguna otra la aventajaba en establecimientos y fundaciones piadosas*⁴⁸.

En el *Plan*, títol II, art. 14 la primera matèria que s'ha d'ensenyar és la doctrina cristiana, llegir i escriure⁴⁹. En tot el text no s'hi mostra cap alternativa al castellà. La *Real orden* amb la *Instrucción para el Régimen y Gobierno de las Escuelas de Primeras Letras del Reino*, de dia 21 d'octubre 1834, importa en tots els àmbits, tant de província com de caps de partit, de municipi, amb els rectors (arts. 1, 7, 11). Però no al·ludeix a cap llengua, fet que dona per suposat que solament compta el castellà.

45 J. Melià, *Informe sobre la lengua catalana* (Madrid: Magisterio Español, 1970), 284-285; Ferrer i Gironès, *La persecució política de la llengua catalana...*, 66-67.

46 Sureda, *Els il·lustrats mallorquins...*, 42-48, n.º. 1, 30-11-1789.

47 Melià, *Informe sobre la lengua catalana...*, 285; Ferrer i Gironès, *La persecució política de la llengua catalana...*, 67.

48 *Real Decreto aprobando y mandando poner en ejecución el plan adjunto y Reglamento de Escuelas de primeras Letras*, 16-02-1825.

49 *Plan y Reglamento de Escuelas de primeras Letras*, 16-02-1825, dins *Reales Resoluciones expedidas en febrero* (1825). 53-88. Vegeu p. 55, Art. 17: "La enseñanza de la doctrina cristiana se dará en todas las Escuelas por el pequeño y fundamental Catecismo señalado por el Ordinario de la diócesis; y en las Escuelas de primera, segunda y tercera clase se ampliará la instrucción, o por el *Compendio histórico de la Religión* de Pintón, o por los interrogatorios del *Catecismo histórico* de Freuri".

18. "Para aprender a leer, además de las cartillas fijas o movibles...", 57; "24. Los Maestros de la primera y segunda clase se valdrán para sus explicaciones de la doctrina cristiana en las Escuelas, del Catecismo del Concilio de Trento y del de Pouget; los de tercera clase se procurarán al menos uno de estos, y los de la cuarta se servirán del explicado de Ripalda y Astete".

Som, per tant, en l'època del liberalisme no agressiu al fet religiós que va historiar l'Arxiduc d'Àustria, Lluís Salvador de Habsburg-Lorena⁵⁰. L'observació que es publicava cap al 1871, abans de la Restauració dels Borbons, de 1875, considerava que l'ensenyament a Mallorca des de 1835 estava bastant ben proveït⁵¹. Suposam que es tractava d'un avanç a partir de la reforma esmentada de 1834.

Els col·laboradors de l'Arxiduc observaven que a certs pobles i llocs forans els pares eren els que ensenyaven les oracions als infants, als quals ajudaven dones que, amb poca remuneració, mostraven la doctrina cristiana “naturalment en mallorquí”⁵².

El text més usat era el del P. Diego de Ledesma (Cuéllar, 1519 †Roma, 1575), que després de la supressió dels jesuïtes a partir de l'any 1800 es tornà a editar, fins a la darrera vegada, el 1888. Portava el conegut títol de *Doctrina christiana a manera de dialogo entre el Mestre i lo Dexeble composta per lo R. P. Diego de la Compañia de Iesús. Abreviada, y de la última impressió*⁵³.

En total en coneixem 25 edicions, mentre que del compendi diocesà, *Compendi de la Doctrina Christiana que per us de la seua diócesi maná publicar el Ilm. D. Bernat Nadal Bisbe de Mallorca* [Palma, s. p. i., 1823], 32 pp. 12°.⁵⁴, molt dependent de la *Doctrina Christiana* del P. de Ledesma, i tan recomanat per les normes de l'Estat, entre 1823 i 1898 en sortiren, almenys, 23 edicions. Certament, en un i en altre cas, en català. I en aquest punt constitueixen una desobediència episcopal secular a les normes de la Corona.

V. CONCLUSIONS

La conflictivitat social que hi ha hagut al llarg de la història a causa de l'ús de la llengua catalana a Mallorca i Menorca la va introduir el rei Carles IV (III), quan va aplicar el seu cesaropapisme a la predicació i a la catequesi, tot contradient la praxi mil·lenària catòlica de predicar en la llengua dels pobles entre els quals convoca els creients. I, en concret, el monarca agredia una norma

50 Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge*. II: *Mallorca* (Part general), P. Bonnín Aguiló, i J. Moll Marquès (trads.), (Mallorca: Grup Serra, s. d.), 316-332.

51 d'Àustria, *Les Balears*. [...] II: *Mallorca*, 317-318.

52 d'Àustria, *Les Balears*. [...] II: *Mallorca*, 387.

53 Amengual i Batle, *Llengua i catecisme a Mallorca...*, 131-135 i 218-219, edicions del s. XIX. Amengual i Batle (coord.), *Historia de las diócesis españolas*. 16. *Iglesias de Mallorca*, 341, 417, 462.

54 Amengual i Batle, *Llengua i catecisme a Mallorca...*, 151-152, 223.

conciliar que tenia més de dos segles. I a seguir aquest procediment s'han vingut reis i ministres, dictadors i demòcrates, perquè tots s'han entès a implantar un projecte colonitzador sobre una part de la població de l'Estat espanyol. En efecte, el poder polític va néixer inspirat pel dret romà, que va conèixer la sacralització de l'emperador. La Il·lustració, en la pràctica, no va llimar aquelles adherències sagrades, ans les va fer més agressives, de manera que va des-historitzar els pobles no dominants, arrabassant-los la llengua i la cultura. El racionalisme va servir l'absolutisme, ja que va desenvolupar la simplificació de l'administració, de manera que era més senzill produir una pragmàtica que elaborar-ne tantes com pobles i llengües es parlaven. D'aquí que el conflicte per les llengües no ha estat una opció dels pobles mallorquí i menorquí, si bé el sistema educatiu està farcit d'incitacions perquè els escolars de la llengua del poder es preparin per sentir-se dominants sobre les llengües no castellanès. El poble, en moltes qüestions, pot ser manipulat.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

CATECISMES

- Catecisme de la Doctrina Cristiana que per us de la sehua Diócesis manà publicar el Illm. Sr. D. Bernat Nadal, Bisbe de Mallorca, Th. Amorós, 1801, 134 pp. 8°.*
- Catecisme de la Doctrina Cristiana, que per us d'aquesta Diòcesi manà publicar en mallorquí lo Illm. Sr. D. Bernat Nadal, Bisbe de Mallorca, y en mallorquí y castellà l'Excm. e Illm. Sr. Don Miquel Salvà. Octava Edició.- Palma de Mallorca. Tipo-Litografía de Amengual y Muntaner, 1896. - 332 planes de 153x105 mm.*
- Compendi de la Doctrina Christiana que per us de la seua diócesi manà publicar el Illm. D. Bernat Nadal Bisbe de Mallorca, Palma, [s. p. i. 1823], 32 pp. 12°.*
- Compendi del Catecisme de la Doctrina Cristiana que per us de la seua diócesi manà publicar el Ill. Sr. D. Bernat Nadal Bisbe de Mallorca, &c. Sense data ni peu d'impremta. 8°, 39 p.*
- Conciliarum Oecumenicorum Decreta*, Alberigo, J., Dossetti, J. A., Joannou, P., Leonardi, C., Prodi, P., Jedin, H. (ed.) (Istituto di Scienze Religiose), Bologna: Herder, 1973.
- Doctrina christiana a manera de dialogo entre el Mestre i lo Dexeble composta per lo R. P. Diego de la Compañia de Iesús. Abreviada, y de la última impressió. Palma, Vda. Guasp, 1674.*

ALTRES FONTS

- Alagó, Pere d'. *Leges Synodales Maioricensis Episcopatus statutaе, et promulgatae in Synodo, Dioecесana* (Maioricae, 1692).
- Amorós i Cerdà, Tomàs. *Relació de algunas curiositats escrites, comensant lo any 1740* [còpia de BLR I 93, feta per Pere d' Alcàntara Peña i Nicolau. Año 1873].
- Armstrong, John. *Historia de la Isla de Menorca* (Menorca: Nura, 1978).
- Armstrong, John. *La Historia de la Isla de Menorca* (Maó: Impr. de Manuel Sintes Rotger, 1930).
- Armstrong, John. *Historia civil, y natural de la isla de Menorca: descripción topográfica de la ciudad de Mahón y demás poblaciones de ella: número de sus habitantes, y ganados de todas especies: estado de su comercio activo y pasivo y cantidad de los frutos que produce / Escrita en inglés por el señor Jorge (sic) Armstrong, traducida al castellano por Josef Antonio Lasierra y Navarro*. Ed. facsím. de l'ed. de Madrid: Imp. de Pedro Marin, 1781 (València: Servicio de reproducción de libros Librerías París-Valencia, 1996).
- Àustria, Arxiduc Lluís Salvador d'. *Les Balears. Descrites per la paraula i la imatge*. II: *Mallorca* (Part general), Pere Bonnín Aguiló, i Josep Moll Marquès (trads.) (Mallorca: Grup Serra, s. d.).
- Escolano, Diego. *Synodaliум Constitutionum Episcopatus, sive Dioecesis Maioricensis. Per Illustrissimum. et Reumum. Dnum. D. Didacum Escolano [...] eiusdem Dioecesis Episcopum [...] Anno 1659, Matriti, ex Typ. Dominici Garcia Morras. Anno 1660, 24-25*.
- Nadal y Crespí, Bernat. *Diario del Ilmo. Sr. Nadal*, ·lib. I, f. 349r, de l'Arxiu Diocesà de Mallorca, publicada a *Monte Toro*, 13 (1957), 31-33.
- Nadal y Crespí, Bernat. *Carta pastoral en que se previene de S. M. la enseñanza de la Doctrina Cristiana y que se envíen misiones a los pueblos a Registro ordinario de Despacho diario de la Secretaria de Cámara del Ilmo. Sr. D. Bernardo Nadal y Crespí*.
- Plan y Reglamento de Escuelas de primeras Letras, 16-02-1825*. Dins *Reales Resoluciones expedidas en febrero* (1825).
- Real Decreto aprobando y mandando poner en ejecución el plan adjunto y Reglamento de Escuelas de primeras Letras* (16-02-1825).
- Terrassa, Guillermo. *Anales del Reyno de Mallorca. Desde 1659 a 1699. Siglo X[V]III*. Dins *Anales de Mallorca*, BB, Ms. II-106, III.
- Villanueva, Jaime. *Viaje Literario à las Iglesias de España: XXII: Viaje à Mallorca* (Madrid: 1852).

BIBLIOGRAFIA SECUNDÀRIA

- Adell, Marc Antoni, i Violant Estreder. “El bisbe Climent i el compromís per la nostra llengua”. *Llengua nacional* 60, III trimestre (2007): 34-36.
- Amengual i Batle, Josep. *Mn. Antoni Roig i Rexart, peoner de la caritat i de l'evangelització, Fundador de les Germanes de la Caritat*. Palma: 1987.
- Amengual i Batle, Josep. *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política*. Mallorca: [1991] 1992.
- Amengual i Batle, Josep. “La preilustración en los medios eclesiásticos de Mallorca (s. XVII-XVIII)”, *Hispania. Revista española de historia* 62/3, 212 (2002): 907-956.
- Amengual i Batle, Josep. “*Intellectum ualde ama*. ‘estima intensament la intel·ligència’. Sant Agustí, *Ep.* 120, III,13,4”, *A la recerca del sentit de la Paraula. Miscel·lània d'Homenatge al Prof. Dr. Josep Rius-Camps, Revista Catalana de Teologia* 35/2 (2010): 581-617 (311-347).
- Amengual i Batle, Josep. *Ramon Llull, Sanctus Martyr mallorquí. La reivindicació de Benet XIV* (Palma: Llibres Ramon Llull, 2014).
- Amengual i Batle, Josep. (coord.). *Historia de las diócesis españolas*. 16. *Iglesias de Mallorca, Menorca, Ibiza*. Josep Amengual i Batle, Pere Fullana Puigserver, Joan Piña Torres, i Guillermo Pons Pons (Madrid: BAC,2020).
- Bonet i Baltà, Joan. *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1984.
- Calafat i Vila, Rosa M. *Llengua i repressió a la Mallorca del segle XVIII: 1715-1808: el projecte glotofàgic borbònic: estudi històrico-sociolingüístic*. Universitat de les Illes Balears. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General: 1993.
- Ensenyat i Pujol, Gabriel. *Treballs sobre Ramon Llull*. Palma: Institut d'Estudis Baleàrics, 2007.
- Ferrer i Gironès, Francesc. *La persecució política de la llengua catalana. Historia de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- Fullana Puigserver, Pere, i Valentí Valenciano i López. *Bernat Nadal i Crespi. Un bisbe d'inspiració lul·liana*. Illa, 2020.
- Hefele, Carl Joseph. *Conciliengeschichte. Nach den Quellen bearbeitet*, VII: Hefele, *Conciliengeschichte*, VII. Freiburg im Breisgau: Herder'sche Verlagshandlung, 1874.
- Jedin, H. *Storia del Concilio di Trento*. Brescia: Morcelliana, 1962.
- Llompart, Gabriel. “Enseñanza de la doctrina cristiana en los pueblos de Mallorca en el año 1747”, “La catequesis en Mallorca en 1747”, *Hispania Sacra*, 25 (1972): 439.

- Martí Bonet, Josep M. *Historia de las diócesis españolas, 2: Barcelona, Terrasa, sant Feliu de Llobregat, Gerona*. Madrid: BAC, 2006.
- Martínez i Taberner, Catalina, *La llengua catalana a Mallorca al segle XVIII i primer terç del XIX*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- Melià, Bartomeu. *La création d'un langage chrétien dans les réductions des Guarani au Paraguay*. Tesi Facultat de Teologia d'Estrasburg, 1969.
- Melià Josep. *Informe sobre la lengua catalana*. Madrid: Magisterio Español, 1970.
- Oliver Jaume, Jaume. "Informe sobre la situació escolar a Mallorca l'any 1789", a *Fontes Rerum Balearium*, I, 333-337. Palma: 1977.
- Pallavicino, Sforza. *Istoria del Concilio di Trento*. Citam segons l'edició *Storia del concilio di Trento ed altri scritti*, Mario Scotti (ed.). Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese 1968.
- Perarnau, J., i S. Misser. "Catecisme", *GEC* 4. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 753.
- Plongeron, B. "La historia de la Iglesia en la encrucijada de las ciencias religiosas", *Concilium*, 57 (1970): 51-65.
- Rosselló i Vaquer, Ramon, i Antoni Gili i Ferrer. *Notes per a la història d'Ariany*. Palma: Miquel Font, 1994.
- Sarpi, Paolo. *Istoria del concilio tridentino*, 1-2, Florència: Sansoni, 1966.
- Schmidt, H. A. P. *Liturgie et langue vulgaire. Le problème de la langue chez les premiers Réformateurs et au Concile de Trente*. Roma: Pontificia Università Gregoriana, 1950.
- Sureda, B. *Els il·lustrats mallorquins i els seus projectes educatius*. Palma: Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1989.

Josep Amengual y Batle M. SS. CC.
 Biblioteca Balear. Monestir de La Real
 Camí de La Real, 3
 07010 Palma (Espanya)
<https://orcid.org/0000-0003-0456-7517>